

Joanna Nawój-Położańska
Agnieszka Skowrońska-Pućka
Uniwersytet im Adama Mickiewicza

Pomoc – wsparcie społeczne – poradnictwo. Między teorią a praktyką wspierania jednostki w życiu osobistym, edukacji i pracy. V Ogólnopolska Konferencja Naukowa. Poznań, 25 marca 2021 roku

„Wobec wielości wyzwań, problemów odwiecznych, powtarzalnych i powszechnych, ale przede wszystkim nowych, nieznanych, pojawiających się niejako poza jednostką i społeczną wyobraźnią, nieprzewidywalnych, do których rozwiązania nie można się przygotować, a wyćwiczone scenariusze stosowane w standardowych sytuacjach określonego typu zawodzą, pojawia się zapotrzebowanie na pomoc. Podmiotowe i środowiskowe zasoby jednostek, które mogą zostać wykorzystane w zmaganiu się z trudnościami, sytuacjami krytycznymi, kryzysowymi coraz częściej nie są adekwatne w stosunku do specyficznych wymagań społeczeństwa, w którym stała jest tylko zmiana, coraz częściej konieczne jest poszukiwanie zewnętrznego wsparcia, także profesjonalnego. W kulturze indywidualizmu będącej wynikiem wyboru czy (jak obecnie) przymusu, człowiek nie zawsze może liczyć na pomoc i wsparcie tradycyjnych naturalnych grup odniesienia. Rozluźnienie więzi rodzinnych, zmiany modelu współczesnych rodzin, częsta rezygnacja z głębszych relacji w grupach nieformalnych na etapie edukacji czy uczestnictwa w rynku pracy na rzecz nie zawsze świadomie wybieranej samotności czy licznych, ale powierzchniowych relacji w sieci, rodzą poczucie alienacji i potęgują zapotrzebowanie na wszelkiego rodzaju pomoc i wsparcie ze strony profesjonalistów. (...) Kategorie „pomoc”, „wsparcie społeczne”, „poradnictwo” to dziś nie tylko przedmiot teoretycznych analiz, kategorie pojęciowe o znacznym potencjale deskryptywnym i eksplanacyjnym w odniesieniu do zjawisk społecznej rzeczywistości, to nade wszystko niemal powszechnie przywoływane określenia pożądanego stanów rzeczy w coraz liczniejszych sytuacjach bezradności, niemożności, frustracji, przeciążenia, zagrożenia, stresu dnia codziennego czy wreszcie realizacji zadań rozwojowych i wymagań współczesności w biegu życia człowieka.” (Piorunek, 2010, s. 7).

Tymi słowami otworzyła konferencję prof. dr hab. Magdalena Piorunek kierownik Zakładu Poradnictwa Społecznego Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu

Adama Mickiewicza w Poznaniu i cyklu konferencji poświęconych problematyce poradnictwa. Pierwsza konferencja z tego cyklu pt. *Poradnictwo i wsparcie społeczne w biegu życia człowieka*, zorganizowana także przez pracowników Zakładu Poradnictwa Społecznego WSE UAM, odbyła się w roku 2010; druga dwa lata później koncentrując się wokół kwestii: *Dziecko – Młodzież – Rodzina jako adresaci pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*; w roku 2014 motywem przewodnim stały się: *Obszary poradnictwa i wsparcia społecznego. Tradycyjne i alternatywne strategie, formy, metody pomocy*; a w 2017 roku zorganizowano kolejną konferencję pod hasłem: *Pomagający i wspomagani. Potrzeby – kompetencje – relacje pomocowe i poradnicze* (Trębińska-Szumigraj, 2018). *Pomoc – wsparcie społeczne – poradnictwo...* jest piątą. Miała się odbyć dokładnie rok wcześniej. Niestety, pandemia, a w jej konsekwencji wdrożone procedury i rygory sanitarno-epidemiologiczne, zmusiły organizatorki do zmiany terminu i poprowadzenia jej w trybie zdalnym, przy wykorzystaniu platformy TEAMS. Konferencja uzyskała patronat Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN, Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, prorektora kierującego Szkołą Nauk Społecznych prof. dra hab. Zbyszka Melosika i Dziekan Wydziału Studiów Edukacyjnych, pełniącej funkcję przewodniczącej KNP PAN prof. dr hab. Agnieszki Cybal-Michalskiej. W przedsięwzięciu wzięło udział niemal 100 uczestników reprezentujących nie tylko ośrodki naukowe (wśród których znalazło się ponad dwadzieścia polskich uniwersytetów), ale i instytucje skupiające refleksyjnych praktyków (poradnie psychologiczno-pedagogiczne, ośrodki dla bezdomnych itp.). Główną osią obrad uczyniono pomoc-wsparcie-poradnictwo w perspektywie teoretycznej i praktycznej w obszarach takich jak: rodzina, życie zawodowe, edukacja i praca.

Otwarta formuła umożliwiła zarówno teoretykom, jak i praktykom inspirujące dyskusje, wymianę refleksji i poglądów. Naukowe spotkanie przebiegało w dwóch formach plenarnej i – panelowej – podzielonej na sekcje tematyczne.

Konferencję uroczysto otworzył prorektor UAM prof. dr hab. Zbyszko Melosik. Gości przywitała również Dziekan Wydziału i przewodnicząca KNP PAN prof. dr hab. Agnieszka Cybal-Michalska. Następnie głos zabrała przewodnicząca komitetu naukowego konferencji prof. dr hab. Magdalena Piorunek, wprowadzając uczestników w jej problematykę. Poinformowała przy tym, że w obecnej kadencji Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN powołana została Sekcja Poradnictwa Pedagogicznego, a jej powierzono funkcję przewodniczącej (Kozielska & Skowrońska-Pućka, 2020). Pierwsza część sesji plenarnej moderowana była przez prof. Magdalenę Piorunek oraz dr Joannę Kozielską, reprezentujące gospodarzy. W tej części wysłuchaliśmy 6 wystąpień. Jako pierwszy głos zabrał, prof. dr hab. Andrzej Radzewicz-Winnicki (Uniwersytet Śląski oraz Uniwersytet Zielonogórski), który skoncentrował swoje rozważania wokół kwestii „przed porozumienia” jako kategorii teoretycznej obecnej w subdyscyplinach, których przedmiotem badań jest wsparcie i rehabilitacja. Następnie prof. dr hab. Agata Cudowska z Uniwersytetu w Białymstoku podjęła problematykę zasobów w osiągnięciu dobrostanu i wsparciu społecznym, a prof. DSW dr hab. Elżbieta Siarkiewicz z Dolnośląskiej Szkoły Wyższej we Wrocławiu

skupiła uwagę uczestników konferencji na zjawiskach oporu i zaufania w procesach poradniczych. Kolejne trzy wystąpienia: prof. dr hab. Ryszarda Gerlacha (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy); prof. dr hab. Ewy Solarczyk-Ambrozik (UAM), prof. dr hab. Ryszarda Bery (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie) dotyczyły przemian rynku pracy i wyzwań stojących przed poradnictwem kariery oraz paradygmatycznych przełomów w metodologii ich badań.

W drugiej części sesji plenarnej wysłuchaliśmy wystąpień skoncentrowanych wokół problematyki szeroko rozumianego wspierania rodziny i szkoły. Były to referaty: prof. dr hab. Bożeny Matyjas (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), prof. dr hab. Barbary Kromolickiej (Uniwersytet Szczeciński), prof. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie dr hab. Joanny Ostrouch-Kamińskiej i prof. dr hab. Ewy Syrek z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Referentki przedstawiły rodzinę zarówno jako środowisko wspierające rozwój osobowy jej członków, jak i jako wymagające pomocy i otrzymujące wsparcie instytucjonalne. Natomiast prof. dr hab. Joanna Madalińska-Michalak (Uniwersytet Warszawski), zwróciła uwagę na rolę szkoły i konieczność przestrzegania wspólnych wartości przez jej dyrekcję i nauczycieli. Obrady sekcji plenarnej zamykało wystąpienie prof. UMCS dr hab. Katarzyny Klimkowskiej z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, skoncentrowane wokół problematyki profesjonalnej pomocy adresowanej do studentów.

Kolejna część konferencji realizowana była w czterech sekcjach tematycznych.

Obrady sekcji pierwszej, zatytułowanej „Rodzina wspierająca i wsparcia potrzebująca”, której pierwszą część moderowały prof. UMCS dr hab. Anna Dudak (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), prof. UAM dr hab. Hanna Krauze-Sikorska oraz dr Bożena Kanclerz (UAM), były kontynuacją tematyki drugiej części sesji plenarnej. W kolejnych wystąpieniach: prof. UMCS dr hab. Anny Dudak, prof. UAM dr hab. Hanny Krauze-Sikorskiej, dr Mai Piotrowskiej (Uniwersytet Wrocławski), dr Józefy Matejek (Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) i dr Bożeny Kanclerz (UAM) rozważano problematykę dotyczącą sytuacji wywołanych dezintegracją życia rodzinnego i rodzajami zorganizowanego wsparcia udzielanego różnym typom rodzin, natomiast mgr Anna Siemaszko (Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Damnicy) zwróciła uwagę na wzajemne wspieranie się rodzin będących w trudnych sytuacjach

Druga część tej sekcji, moderowana przez prof. UAM dr hab. Ewę Włodarczyk oraz dr Agnieszkę Skowrońską-Pućkę (UAM) także obejmowała wystąpienia skoncentrowane na codziennych problemach życia rodzinnego, takich jak: wsparcie doświadczone przez rodzeństwo (mgr Agnieszka Nymś-Górna – UAM), wpływ uzależnień i choroby na życie rodzinne (prof. UAM dr hab. Ewa Włodarczyk, dr Marek Banach – Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie) i problematyka konfliktów rodzinnych (dr Joanna Rajewska de Mezer – UAM). Zaś dr Agnieszka Skowrońska-Pućka (UAM), odnosząc się do wyników pochodzących z autorskich weryfikacji

empirycznych, przedstawiła kwestie instytucjonalnej pieczy zastępczej widziane z perspektywy byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych.

Obrady sekcji „Wsparcie jednostki w biegu życia zawodowego” w części pierwszej moderowały prof. UMCS dr hab. Danuta Wosik-Kawała i prof. UMCS dr hab. Ewa Sarzyńska-Mazurek reprezentujące Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz mgr Żaneta Garbacik reprezentująca gospodarzy. W tej części konferencji, sięgając do wyników badań własnych, podjęto problemy dotyczące: osobistych walorów pracownika (prof. Danuta Wosik-Kawała oraz prof. Ewa Sarzyńska-Mazurek), doświadczeń odnoszących się do życia zawodowego ludzi nauki i pracowników wyższych uczelni (dr Iwona Werner – Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu; dr Ewa Krause – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy; mgr Żaneta Garbacik – UAM), biograficznych uwarunkowań aktywności zawodowej (dr Anna Wawrzonek – UAM i mgr Hanna Kądziołek-Sabanta – Uniwersytet Łódzki), oraz wybranych form i metod wykorzystywanych w procesie reintegracji społeczno-zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem w oparciu o projekt „Krok Naprzód” (dr Dorota Nawrat-Wyras – Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi).

Drugą część tej sekcji moderowały dr Violetta Drabik-Podgórna (Uniwersytet Wrocławski), dr Joanna Kozielska (UAM) i dr Joanna Nawój-Połoczańska (UAM). Otwierającym obrady było wystąpienie prof. dr hab. Marii Czerepaniak-Walczak (Uniwersytet Szczeciński), w którym podzieliła się refleksją na temat roli promotora rozprawy doktorskiej: kim jest (mistrzem, doradcą, opiekunem społecznym, współbadaczem czy kibicem) i w jakie wchodzi relacje w procesie pracy nad doktoratem. Pani Profesor w oparciu o własne doświadczenia stworzyła typologię doktorantów/doktorantek, stawiając postulat doskonalenia pracy promotorskiej i upowszechniania dobrych praktyk. Kolejne wystąpienia moderatorek: dr Violetty Drabik-Podgórną (UWr), dr Joanny Kozielskiej (UAM), dr Joanny Nawój-Połoczańskiej (UAM) stanowiły swoisty trójgłos zogniskowany wokół potrzeby zapewnienia wysokiej jakości doradztwa zawodowego w systemie oświaty, zaś o potrzebie wsparcia społecznego funkcjonariuszy policji przekonywała dr Katarzyna Nowosad (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie). W wątek rozważań teoretycznych wprowadzili słuchaczy dr Marek Podgórną (UWr), mówiąc o wiedzy wykorzystywanej w doradztwie i dr Lucyna Myszka-Strychalska (UAM) poddając analizie kategorię zatrudnialności jednostki, jako inwestycję warunkowaną kapitałem kariery, procesem uczenia się i nabywania kompetencji transferowalnych. Dr Katarzyna Ludwikowska (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) łącząc perspektywę badaczki i doradczyni zawodu omówiła trendy i dobre praktyki w doradztwie zawodowym 3.0. Głos ten został wzmocniony przez mgr Annę Oleszczyk – na co dzień pracującą w Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej w Pile.

Tematyka sekcji 3. została poświęcona wspieraniu ucznia i nauczyciela w procesie edukacji ze szczególnym zwróceniem uwagi na aktualne kwestie związane z COVID-19 i procesami migracji oraz zróżnicowane potrzeby różnych grup uczniów. Moderatorkami w części pierwszej były: prof. KUL dr hab. Beata Jakimiuk

(Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) oraz prof. UAM dr hab. Sylwia Jaskulska i mgr Karolina Domagalska-Nowak (UAM). Prof. Beata Jakimiuk, omówiła proces: od wsparcia do diagnozy zaś wystąpienia prof. Sylwii Jaskulskiej (UAM), dr Anny Breś (Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi), dr Marioli Pałka-Pileckiej (Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku) i dr Moniki Czyżewskiej (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie), nawiązywały do współczesnych kontekstów edukacji uwikłanej w sanitarno-epidemiologiczne obostrzenia w czasach pandemii, ze zwróceniem uwagi na potrzebę terapii i opieki dla dziecka pokrzywdzonego. Dr hab. Małgorzata Kuśpit (Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej) zogniskowała wystąpienie wokół aspektów funkcjonowania uczniów uzdolnionych artystycznie, dr Aneta Baranowska (Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wlkp.), wokół działań szkoły wspierającej dzieci cudzoziemskie w procesie adaptacji do nowego środowiska społeczno-kulturowego, a studium przypadku dzieci polskich migrantów w Norwegii było treścią referatu mgr Karoliny Domagalskiej-Nowak (UAM).

Drugą część sekcji 3 moderowali prof. UAM dr hab. Marek Budajczak, dr Ewa Kasperek-Golimowska oraz dr Magdalena Barańska – reprezentanci gospodarzy. Obrady otworzył prof. Marek Budajczak przybliżając zjawisko scaffoldingu, jego związki z edukacją domową oraz konsekwencje dla edukacji. Następnie dr hab. Renata Wawrzyniak-Beszterda (UAM) przedstawiła wyniki badań biograficznych ogniskujących się wokół problemów i wyzwań w pracy nauczycieli oraz obciążeń wpisanych w ich profesję, poddając refleksji źródła wsparcia, zapewniające balans w obrębie wykonywania zawodu. Dyskusję wokół problemu wsparcia społecznego doświadczanego przez początkujących nauczycieli przedszkola zainicjowała dr Magdalena Grochowalska (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie). Odniosła się do dylematów, związanych z efektywnością działań pomocowych w zakresie planowania, zarządzania i monitorowania realizacji kariery zawodowej. O zasobach zdrowotnych w pracy nauczycieli mówiła dr Ewa Kasperek-Golimowska (UAM). Podjęta refleksja miała silne zakorzenienie w perspektywie psychologii pozytywnej. Swoimi doświadczeniami związanymi z realizacją międzynarodowego, projektu Erasmus+ „The Unteachables” podzieliła się dr Aleksandra Kulpa-Puczyńska (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie). Dr Mirosława Ściupider-Młodkowska (Wydział Pedagogiczno-Artystyczny UAM w Kaliszu) zachęcała słuchaczy do refleksji nad zjawiskiem covidalienacji w kontekście roli pedagoga, stawiając rudymen tarne pytanie o to, czy współczesny pedagog jest gotowy na udzielenie kompleksowego wsparcia w sytuacji dynamicznych zmian i destandaryzacji rodzin. Możliwość wykorzystania superwizji w pracy nauczyciela akademickiego była osią problemową wystąpienia dr Magdaleny Barańskiej (UAM). O współpracy środowiska rodzinnego i szkolnego, jako działaniu dającym szansę na harmonijne wspieranie jednostki mówiły dr Anna Gulczyńska i dr Anna Rybińska (UAM). Mgr Krzysztof Grala (Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie)

przyjrzał się mediującej roli orientacji pozytywnej w kontekście badań nad wypaleniem zawodowym i zaangażowaniem nauczycieli w pracę.

Prace w ramach pierwszej części sekcji 4. zatytułowanej „Formy i metody wspierania jednostek w biegu życia” moderowały prof. dr hab. Edyta Zierkiewicz z Uniwersytetu Wrocławskiego, prof. dr hab. Paulina Forma z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach oraz dr Michalina Kasprzak UAM. W sekcji tej podjęto dyskusję na temat form i metod wspierania jednostek w biegu życia w różnych perspektywach – pedagogicznej, psychologicznej, społecznej i socjalnej. Spotkanie rozpoczęło wystąpienie Prof. Edyty Zierkiewicz, podejmujące problematykę ekstrawersji w relacjach pomocowych, wskazujące na wynikające z niej korzyści i niedogodności dla jednostki oraz przydatność w sytuacjach pomocowych. Następnie prof. Paulina Forma przybliżyła ujęcie E-wsparcia jako kategorii wsparcia społecznego, co w świecie spowitym pandemią nabrało szczególnego znaczenia. W dalszej kolejności głos zabrała dr Sonia Wawrzyniak (UAM), która swoje rozważania skoncentrowała wokół zagadnienia tutoringu, mentoringu i coachingu w pracy socjoterapeutycznej, wskazując praktyczne rozwiązania i możliwości zastosowania tych metod w środowisku szkolnym. Z kolei dr Ewa Karmolińska-Jagodzik (UAM) w swoim wystąpieniu zwróciła uwagę na ważny aspekt dotyczący jakości i efektywności pracy – to jest na problematykę superwizji osób udzielających wsparcia i pomocy. Osią narracji czyniąc stan pożądany i faktyczny. Następnie mgr Joanna Frątczak (DSW Wrocław) przedstawiła referat dotyczący obecności transgresji osobistych w procesie poradniczym. Kolejne wystąpienie zaprezentowała dr Michalina Kasprzak (UAM), dotyczyło ono form pomocy w instytucjach wsparcia lokalnego, czego egzemplifikacją stały się autorskie badania przeprowadzone w Poznaniu i Tarragonie. Jako ostatni głos zabrał mgr Grzegorz Całek (UWr), który przedstawił referat dotyczący wsparcia rodziców dzieci z niepełnosprawnościami, w kontekście doświadczanych problemów i refleksji, koncentrując swoją uwagę wokół rodzin z dzieckiem z zespołem Aspergera.

Sekcję czwartą część drugą rozpoczął swoim wystąpieniem Prof. Norbert Piłka (Uniwersytet Pedagogiczny KEN w Krakowie) – jeden z moderatorów sekcji. Skupił swoją uwagę na kwestiach związanych z pracą z zaakcentowaniem jej wartości w perspektywie osób starszych. Zaprezentował przy tym wyniki badań, których celem była odpowiedź na pytanie: jakie wartości z wykonywanej pracy czerpią osoby starsze. Dr Jolanta Twardowska-Rajewska (UAM) skoncentrowała swoje rozważania wokół seniora w środowisku jego życia, nakreślając także zróżnicowane formy potencjalnego wsparcia dedykowane tej grupie osób. Ona zaprezentowała także drugi referat, w którym przybliżyła problematykę otępienia jako jednostki chorobowej, wymagającej opieki zespołowej. Wskazała na możliwości w zakresie wsparcia rodzin pełniących rolę opiekunów, również w odniesieniu to trudnej sytuacji pandemicznej. W dalszej kolejności mgr Magdalena Pluta (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) w swoim wystąpieniu główną osią narracji uczyniła pracę zawodową w życiu kobiet z chorobą nowotworową. Zaprezentowała doniesienia

z prowadzonych przez siebie badań oraz wskazała przykłady dobrych praktyk w tym zakresie. Ostatnia głos zabrała mgr Paulina Mencil (UAM), co stanowiło swoiste podsumowanie refleksji nad trudnościami doświadczanymi w przebiegu chorób przewlekłych. Prelegentka przybliżyła potencjalnie negatywne następstwa tych chorób i wskazała, na zasoby, które mogą zostać wykorzystane w przebiegu procesu radzenia sobie.

Naukowe spotkanie zwięździło podsumowanie, w ramach którego głos zabrały moderatorki poszczególnych sekcji. Głos zabrał również wice przewodniczący KNP PAN prof. dr hab. Stefan Kwiatkowski, wskazując na rolę kapitału społecznego w kontekście skuteczności wsparcia. Pogratulował uczestnikom interesujących i inspirujących wystąpień, a organizatorom konferencji realizacji wszystkich założeń wynikających z programu naukowego spotkania. Na zakończenie prof. Magdalena Piorunek, podziękowała za zaangażowany udział wszystkim prelegentom i zaprosiła do dalszej współpracy.

Konferencja, po raz pierwszy od 11 lat, odbyła się w nowej, nietypowej formule: zdalnej, za pośrednictwem kamer i mikrofonów, przy użyciu platformy TEAMS. Zabrakło wspólnych rozmów podczas uroczystej kolacji, kularowych rozmów i nowych, inspirujących bezpośrednich spotkań. Obrady w poszczególnych sekcjach, stały się jednak okazją do dyskusji nad prezentowanymi polami badawczymi. Okoliczności, choć utrudniły, to nie uniemożliwiły realizacji zadań wspólnoty akademickiej. Została zatem zachowana ciągłość spotkań, która będzie kontynuowana w kolejnych latach – miejmy nadzieję – w bezpośredniej, tradycyjnej formule.

Bibliografia

- Kozielska, J. & Skowrońska-Pućka, A. (2020). Inauguracyjne posiedzenie Sekcji Poradnictwa Pedagogicznego przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN, Poznań, 27 listopada 2020 roku/Inaugural meeting of the Pedagogical Counselling Section at the Pedagogical Sciences Committee of the Polish Academy of Sciences, Poznań, 27 November 2020. *Studia Poradnicze/ Journal of Counsellogy*, 9, 266–271, 542–547. <https://doi.org/10.34862/sp.2020.16>
- Piorunek, M. (2010). O pomocy, wsparciu społecznymi poradnictwie – prolegomena do teoretycznych rozważań i praktycznych odniesień/ On assistance, social support and counselling – prolegomena to theoretical considerations and practical references. W M. Piorunek (Red.), *Pomoc – wsparcie społeczne – poradnictwo. Od teorii do praktyki* (s. 7–12). Wydawnictwo Adam Marszałek. <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/14049>
- Trębińska-Szumigraj, E. (2018). Pomagający i wspomagani. Potrzeby – kompetencje – relacje pomocowe i poradnicze. Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Poznań, 27 kwietnia 2017/ Supporters and Support-recipients: Needs, Competences, Supportive and advisory relations. The National Scientific Conference, Poznań, Poland, 27th April 2017. *Studia Poradnicze/ Journal of Counsellogy*, 7, 211–216, 413–417. https://www.academia.edu/39729215/Studia_Poradnicze_Journal_of_Counsellogy_2018_vol_7